

- FEW = WARTBURG, W. von (1948-2003): *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, 25 voll.. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- DALBERA-STEFANAGGI, M.-J. (a cura di) (2006): *Purcelli è maghjali. Élevage porcin et charcuterie*, coll. *Detti è usi di paesi*. Ajaccio: Éditions Alain Piazzola.
- DALBERA-STEFANAGGI, M.-J. / RETALI-MEDORI, S. (2013): *Castagni è puddoni. La castanéiculture en Corse: lexique et usages*, coll. *Detti è usi di paesi*. Università di Corsica.
- MALAN E. (1998): *Glossario Ventimigliese-Italiano. Italiano-Ventimigliese*. Pinerolo: Alzani.
- NALCI = DALBERA-STEFANAGGI, M.-J. (a cura di) (2007²): *Nouvel Atlas Linguistique et Ethnographique de la Corse*, vol. I, *Aréologie phonétique*. Paris / Ajaccio: Éditions du CtHS / Éditions Alain Piazzola.
- NALC II = DALBERA-STEFANAGGI, M.-J. / MINICONI, R. (2008²): *Nouvel Atlas Linguistique et Ethnographique de la Corse*, vol. II, *Le lexique de la mer*. Paris / Ajaccio: Éditions du CtHS / Éditions Alain Piazzola.
- NALC III = DALBERA-STEFANAGGI M.-J. / POLI, M. (2009): *Nouvel Atlas Linguistique et Ethnographique de la Corse*, vol. III, *Faune et flore*. Paris / Ajaccio: Éditions du CtHS / Éditions Alain Piazzola.
- [RETALI]-MEDORI, S. (2010): *Il Nouvel Atlas Linguistique de la Corse e la Banque de Données Langue Corse: stato dei lavori*, in «Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano», III serie, 34, pp. 189-193.
- RETALI-MEDORI, S. / TOGNOTTI, A. G. (2016): *Vite è maglioli. La viticulture en Corse: lexique et usages*, coll. *Detti è usi di paesi*. Ajaccio: Éditions Alain Piazzola.
- REW = MEYER-LUBKE W. (1935³): *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- VPL = PETRACCO SICARDI, G. / CONTE LABELLA, R. / TOSO, F. / CAVALLARO, P. (a cura di) (1987): *Vocabolario delle parlate liguri*, vol. II. Genova: Consulta Ligure.

FERRANDO FRANCÉS, Antoni (2018): *Aportacions a l'estudi del català literari medieval*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I (Col·lecció Fundació Germà Colón, 18), 440 p.

La història de la llengua representa la faceta a què més temps i esforç ha dedicat el professor Antoni Ferrando, recentment nomenat catedràtic emèrit de la Universitat de València, durant la seua dilatada activitat investigadora. Així ho evidencia el seu darrer llibre, titulat *Aportacions a l'estudi del català literari medieval* i editat per la Universitat Jaume I, una obra que fascina per la seua densitat temàtica i precisió analítica, i que l'acredita com una vertadera autoritat en la matèria.

El volum està integrat per onze capítols ja publicats prèviament —alguns de molt difícil localització— que ara han sigut revisats i actualitzats. Temes i noms com per exemple la Cancelleria, el *Misteri d'Elx*, Ausiàs March, el *Curial e Güelfa*, Joanot Martorell, Isabel de Villena, Joan Roís de Corella, el debat sobre l'abast semàntic de l'etiqueta «valenciana prosa» i el paper dels primers impressors en la fixació i modernització del català en el trànsit de l'edat mitjana al renaixement curullen les pàgines d'aquestes *Aportacions*. El títol de l'obra fa referència al «català literari» perquè, com acabem de veure, la major part dels capítols està dedicada a l'estudi de la llengua dels grans escriptors del segle xv, és a dir, a les «joies de la nostra corona literària», en què el regne de València jugà un paper certament determinant. D'ací, el notable interès d'aquest volum per a la història de la literatura catalana, que massa sovint margina l'anàlisi del vessant lingüístic de les obres literàries.

En l'examen de la llengua literària dels autors del xv el lèxic ocupa un lloc dominant. I això lliga molt bé amb la dedicatòria del llibre al més eminent dels lexicògrafs valencians, el professor Germà Colón. A la Introducció l'autor justifica aquesta dedicatòria com a gest de reconeixença de l'obra del filòleg castellonenc i com a expressió de gratitud pel seu magisteri. De fet, el llibre és una manifestació més de les moltes iniciatives del professor Ferrando en favor del reconeixement institucional de Colón, aquesta vegada amb motiu del seu noranté aniversari. En aquest sentit, ve a tomb recordar que, en 1984, Ferrando, com a director del Departament de Filologia Catalana, el proposà com a doctor *honoris causa*

de la Universitat de València i en pronuncià la *laudatio academica*; i que, en 2008, en ocasió del seu vuitantè aniversari, intervingué en l'homenatge que li reté l'Alma mater valentina amb l'article «Germà Colón: el compromís intel·lectual amb el País Valencià», que aparegué en el volum col·lectiu *El deler de les paraules. Les aportacions de Germà Colón a la romanística*.

Així, dins i fora de l'àmbit acadèmic, Ferrando ha participat en molts homenatges a Colón. En destacaré dos més: el que li adreçà, en 1989, la revista *Serra d'Or*, amb un article titulat «Germà Colón, home de ciència i mestre»; i el que li dedicà, en 2003, la revista *Saó*, i que fou publicat en el monogràfic *Germà Colón. La passió per la llengua*. No podia ser d'una altra manera, ja que el professor Ferrando és un estudiós atent de l'obra del filòleg castellanenc. En 2000 publicà la correspondència de Colón amb Joan Fuster dins del volum 4 de la *Correspondència* de Fuster. I ha compartit amb Colón l'interès per la caracterització filològica de les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, atribuïdes a Bernat Fenollar i Jeroni Pau, fins al punt que tots dos han reunit els seus estudis sobre aquest text en el llibre *Les 'Regles d'esquivar vocables' a revisió* (2011).

D'aquesta manera, Ferrando presenta les seues *Aportacions a l'estudi del català literari medieval* com una mena de complement del llibre col·lectiu *Els escriptors valencians del segle xv* que, en 2013, va coordinar el mateix Colón. Tots dos llibres comparteixen anàlisis sobre l'obra dels grans escriptors del quatre-cents: Ausiàs March, Joanot Martorell, Isabel de Villena i Joan Roís de Corella; però amb una diferència important: el volum de Ferrando dedica tres capítols al *Curial e Güelfa*, una novel·la que ha suscitat la seua atenció seguint precisament una indicació de Colón, que en 1973, a propòsit del mot «noces», va afirmar: «Hay bastante fundamento para suponer que [el *Curial*] está escrito por un valenciano», i que la qüestió mereixeria un estudi. És el que, al llarg de la seua biografia acadèmica, ha fet Ferrando, que abans i després de dirigir la impressionant tesi d'Abel Soler titulada *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de 'Curial e Güelfa'* (2017), on es defensa la hipòtesi d'Enyego d'Àvalos com a autor del *Curial*, ha publicat un bon nombre d'articles dedicats a la novel·la, el més recent dels quals, titulat «El model lingüístic de *Curial e Güelfa*» (2018), ha aparegut al número 2 (segona època) de la *Revista Valenciana de Filologia*.

El títol del volum de Ferrando que ara comentem no precisa l'època estudiada, però des de la mateixa Introducció se'ns indica que se centrarà en el segle xv i que els seus capítols s'ordenaran de manera cronològica. Ara bé, és una centúria llarga, ja que el primer capítol tracta de la construcció de la norma cancelleresca, i això també implica l'estudi de la llengua de la cancelleria dels regnats de Pere el Cerimoniós i Joan I, del segle xiv, i de Martí l'Humà, a cavall entre el xiv i el xv. Mentre que els tres últims capítols, dedicats a les edicions de la *Vita Christi* (1497, 1513) d'Isabel de Villena, l'aparició i pervivència del sintagma «valenciana prosa» i el treball de correcció lingüística en els cinquanta primers anys de la impremta valenciana (1473-1523), ultrapassen el quatre-cents.

El primer capítol, summament complet i titulat «La construcció de la norma cancelleresca catalana», analitza els conceptes de *llengua cancelleresca* i de *norma cancelleresca*, examina el de *prosa cancelleresca*, descriu l'evolució de les orientacions lingüístiques de l'administració reial, estudia els trets lingüístics i el procés de correcció dels documents cancellerescos i compara aquest model de llengua amb els usos literaris coetanis. És un estudi provocat per la publicació de la *Col·lecció de documents de la Cancelleria de la Corona d'Aragó (1291-1420)* (València, PUV, 2013), a cura de Mateu Rodrigo, a partir d'una selecció de documents realitzada per Jaume Riera. De fet, la preocupació de Ferrando per l'estudi de la norma lingüística catalana de tots els temps s'ha vist confirmada recentment amb la publicació del llibre *Fabra, Moll i Sanchis Guarnier: la construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat* (València, PUV, 2018), on insisteix en el recurs de Fabra a la llengua medieval per a la depuració del català contemporani.

El segon treball es titula «Observacions sobre la llengua i el llegat d'Ausiàs March», i examina les més diverses qüestions relacionades amb la llengua i la transmissió de l'obra del poeta valencià: la grafia i la pronunciació del nom *Ausiàs*; els paratextos sobre la pàtria i la llengua de l'escriptor; els discursos sobre el tòpic de l'«obscuritat» dels seus versos; el procés de construcció ideològica de March com a autor clàssic; les alteracions lingüístiques en el transcurs de la transmissió dels seus versos i les teories

interpretatives sobre l'opció de March pel català. És un treball imprescindible per a comprendre millor l'obra i el llegat de March, que Ferrando ha completat recentment amb l'article «Lingua e contesto culturale in Ausiàs March», aparegut en el volum col·lectiu *Ausiàs March e il canone europeo* (Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2018).

El tercer capítol versa «Sobre el marc històric de *Curial e Güelfa* i la possible intencionalitat de la novel·la». El filòleg hi estudia la recreació històrica de l'enfrontament entre Pere el Gran i Carles d'Anjou (segle XIII), i interpreta que aquest marc serveix a l'autor anònim per a posicionar-se en el conflicte coetani entre Alfons el Magnànim i Renat d'Anjou, amb el suport del papat, per la possessió legítima del regne de Nàpols. Ferrando defensa que la novel·la es pot situar al costat de la literatura historiogràfica napolitana del segle XV en l'ofensiva de la cort del Magnànim per a justificar els drets del monarca a la corona napolitana. L'antroponímia —començant pel nom de la protagonista, la Güelfa— estaria al servei d'aquesta ofensiva. I la conclusió de tot plegat és que el *Curial* és un producte cortesà de Nàpols.

El quart capítol, «*Curial e Güelfa*, ¿una història amorosa en clau?», s'ocupa del valor simbòlic que hi tenen l'heràldica i la toponímia. Així, el lleó, que és l'arma heràldica de la Güelfa, representaria l'Església, mentre que l'àguila o el falcó, que són les armes heràldiques de Curial, recordarien els Hohensaufen. La presència de topònims com Melun, Milà i Monferrat evocarien, tot i que situats al segle XIII, fets militars del Magnànim. El matrimoni de Curial amb la Güelfa representaria la victòria del Magnànim sobre el papat i, alhora, el reconeixement del papat dels drets del Magnànim al «reialme» de Nàpols (terme històric que també utilitza el *Curial*), fet que històricament es produí el 1443, amb la signatura del tractat de Terracina entre el papa Eugeni IV i Alfons I de Nàpols. Aquesta interpretació s'ajusta bé a les estratègies legitimadores emanades de la cort de Nàpols.

El cinquè capítol, titulat «Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial*», té com a finalitat assenyalar les cauteles que cal adoptar per a fer un examen rigorós dels trets lingüístics del *Curial*, tasca certament difícil per tal com un text literari no és un escrit dialectològic, sinó l'expressió d'una llengua personal que l'autor elabora al seu gust. L'estudi examina successivament les fonts, les petges del copista, l'abast de la presència i de l'absència de geosinònims molt connotats, la dimensió sociolingüística de les tries lèxiques, l'atracció lingüística de les fonts i la comparació amb les opcions d'altres obres contemporànies. D'aquesta manera, s'hi afirma que només posant a contribució tots aquests elements es podrà fer una valoració idònia de la llengua de la novel·la, que permetria situar-la en un context més o menys precís i en una data aproximada, i aportar informacions útils per a tractar d'identificar-ne l'autor o, almenys, el seu entorn i explicar-ne la transmissió. El treball no es limita a les qüestions metodològiques, sinó que aporta dades i consideracions molt útils sobre aspectes tan diversos com l'autoria, l'adscripció diatòpica de la llengua de l'obra a partir d'una selecció de «preferències lèxiques» —un concepte original de Ferrando, més idoni que el de «dialectalismes»— i una possible explicació de l'absència de documentació de l'obra en terres catalanes i de la seua localització en la Biblioteca Nacional, de Madrid (Ms. 9.750).

En aquest sentit, és rellevant destacar que Ferrando ha transcrit alguns fragments dels textos utilitzats per a farcir l'enquadració de l'obra; i ha fet veure que són escrits administratius del segle XV del senyoriu de Fuensalida (Toledo), que suggereixen una vinculació del responsable de la novel·la amb el posseïdor del manuscrit guardat a Madrid. Així, l'autor del *Curial* utilitza un bon nombre de «preferències lèxiques» característicament valencianes, que assenyalen, si no el seu origen valencià, un contacte molt estret amb valencians. En conseqüència, conclou que l'autor podria no ser catalanoparlant d'origen, sinó un aragonés o un castellà vinculat amb València i relacionat amb Toledo.

El sisè capítol tracta de «La llengua del *Misteri d'Elx*» i analitza minuciosament la mètrica, les rimes i el model lingüístic de les dues primeres consuetes del *Misteri d'Elx*. Això el duu a la conclusió que la redacció més antiga del *Misteri d'Elx* és de la segona meitat del segle XV; i que és a partir d'aquest text que s'han fet diferents incorporacions i supressions al segle XVI, mentre que la redacció de les acotacions escèniques respon a la *scripta* del XVII, si bé a partir de textos que ja devien existir al segle XVI. El nostre filòleg creu que la versió del *Misteri* deriva de la versió catalana de la *Legenda aurea*, del genovés Jacopo di Varazze.

El setè capítol està dedicat a l'estudi de la «Llengua i context cultural al *Tirant lo Blanc*. Sobre la identitat del darrer Joanot Martorell (1458-1465)». La primera part s'ocupa de la llengua de la novel·la, que tanta tinta ha fet córrer a propòsit de l'autoria única o compartida de Joanot Martorell, amb previsibles conseqüències sobre l'evolució de l'estil. Segons Ferrando, la *scripta* de l'obra és característicament valenciana, però una bona part del text revela que, en algun moment, ha estat copiada per una mà habituada a la *scripta* catalana oriental. La segona part, com bé s'indica en el títol, aborda el problema de la identitat de Joanot Martorell, que ha suscitat tres hipòtesis d'autoria, atès que, al segle xv, es documenten diversos personatges que comparteixen el mateix nom i cognom. Ferrando sosté, amb arguments sòlids, que l'autor no pot ser el ciutadà valencià Joan o Joanot Martorell, escrivà de ració de Joan de Cardona i del príncep de Viana, que estava enfrontat amb son pare, Joan II, protector del nostre novel·lista. I que tampoc no seria el cavaller valencià Joan Martorell, senyor de Beniarbeig, coadministrador del comtat de Dénia. L'autor, per tant, ha de ser el cavaller valencià Joanot Martorell, cunyat d'Ausiàs March, que hauria compost la novel·la, almenys en gran part, a la ciutat de València i en estret contacte amb el seu parent Joan Roís de Corella. A diferència de la posició econòmica benestant dels altres dos Martorell, Joanot es presenta en la dedicatòria de la novel·la com a víctima de les «adversitats de la noïble fortuna, qui no donen repòs a la mia pensa»; i, de manera distinta dels altres dos Martorell, que prefereixen anomenar-se «Joan», l'autor del *Tirant* tendia en els últims anys de la seua vida a anomenar-se «Joanot», fins i tot en textos en llatí (*Iohannotus*).

El vuitè capítol aborda «Les relacions literàries de Joan Roís de Corella». Ferrando hi fa desfilar els personatges, nobles o ciutadans, que són esmentats en les obres del cavaller i mestre en Sacra Teologia. S'hi presta una atenció especial als hipotètics contertulians de la casa de Berenguer Mercader, a les relacions amb el príncep de Viana i amb els membres de la cort de Joan II, a les seues complicitats amb Bernat Fenollar i amb altres patricis, eclesiàstics i ciutadans lletraferits de la València del seu temps. Corella exercí un indiscutible lideratge intel·lectual, moral i literari a València i més enllà dels límits del Regne.

El novè capítol versa «Sobre una etiqueta historiogràfica de la literatura catalana: la *valenciana prosa*». Ferrando analitza, de manera exhaustiva, tota la documentació de les obres literàries de l'època que conté al·lusions a l'estil, i que es concentra predominantment en els paratextos (pròlegs, dedicatòries i colofons). Per al nostre filòleg, el sintagma *valenciana prosa* fou una expressió cultista que utilitzaren Corella, Miquel Peres i Bernardí Vallmanya o els seus editors en algunes ocasions com a reclam publicitari. Aquest sintagma coexistia a València amb d'altres expressions per a indicar el mateix estil, com ara *vulgar de valenciana prosa, estil artitzat, valenciana llengua, llengua valenciana, nostre vulgar, romanç*, etc.; i a Catalunya amb expressions com ara *prosa catalana*, sempre en oposició a estil *pla* o *grosser*. En conseqüència, no sembla, amb tanta variació i sense documentació a Catalunya en obres del mateix estil cultista, el nom d'un estil. Ara bé, com que «valenciana prosa» suggereix prosa d'art, és explicable que s'use com una etiqueta historiogràfica, en lloc d'una denominació, com «estil artitzat», que era la que s'utilitzava a l'època.

El desè capítol, «Llengua i espiritualitat en la *Vita Christi* d'Isabel de Villena», se centra, d'una banda, en l'aplicació de la crítica textual i de l'anàlisi filològica a la llengua de l'incunable isabelí de 1497 i de la reedició revisada de 1513; i, de l'altra, en l'estudi del lèxic i dels recursos expressius de l'obra. Encara que no tenim proves documentals de l'autoria de la *Vita Christi* atribuïda a Villena, la comparació de la seua *scripta* amb la de les anotacions autògrafes de l'abadessa en el llibre de comptes del monestir —tot just editat sota el títol d'*Aquestes són les obres que yo, sor Ysabel de Billena, é fetes en aquest monestir* (València, AVL, 2019)— permet considerar que la il·lustre abadessa de la Trinitat en fou l'autora.

L'onzé i darrer capítol, «El paper dels primers editors (1473-1523) en la fixació del català modern», examina la decisiva operació de modernització, regularització i ennobliment de la llengua que van realitzar els correctors dels llibres en català impresos a València entre l'edició de les *Obres o trobes en llaors de la Verge Maria* (1474) i la de la *Scala Dei*, d'Eiximenis (1523). Ferrando hi ha aplicat la mateixa metodologia que Paolo Trovato havia fet servir als llibres en italià impresos en els diversos es-

tats italians als segles xv i xvi. Aquesta tasca, quasi sempre anònima, va exercir en realitat el paper lingüísticament unificador que fins a 1494 realitzà la Cancelleria reial, i va permetre la preservació d'una *scripta* catalana més o menys unitària fins a la supressió de la sobirania de la Corona d'Aragó per part de Felip V.

En definitiva, ens trobem davant d'un volum primordial per a trobar respostes a molts dels interrogants que planteja la llengua literària de les obres més cabdals de la tardor medieval catalana: aquelles que converteixen el nostre Segle d'Or en una època de referència cultural no sols per als intel·lectuals de la Península Ibèrica, sinó de tot Europa. És un llibre que s'inspira en obres de Colón com ara *La llengua catalana en els seus textos* (1978) o *De Ramon Llull al 'Diccionari' de Fabra. Acostament lingüístic als monuments de les lletres catalanes* (2003). Així, les *Aportacions a l'estudi del català literari medieval* se'ns presenten com un volum ric i dens en dades i en qüestions de llengua literària, de consulta obligada per als estudiosos de la llengua i la literatura catalanes de la tardor medieval.

El llibre de Ferrando és un text que apassiona, ja que l'autor, a més d'aportar interessants reflexions, no s'està d'expressar, prudentment però amb llibertat, la pròpia visió sobre qüestions a vegades polèmiques. Així, i en resum, relativitza el tòpic de considerar Llull com el creador de la llengua literària catalana a la vista de textos cortesans tan madurs com les cròniques de Jaume I i Bernat Desclot; proposa de distingir entre norma cancelleresca (concepte lingüístic) i prosa cancelleresca (concepte estilístic); s'inclina a interpretar que el canvi de llengua per March té molt a veure amb l'ambient de la cort valenciana del Magnànim; esbrina els recursos lingüístics creatius de la llengua de March; presenta el *Curial* com un producte cortesà d'ubicació napolitana, no ibèrica, influït per l'humanisme italià, com una manifestació més de l'ofensiva de legitimació dinàstica del Magnànim a Itàlia i com una novel·la escrita per algú que prefereix les opcions lèxiques del català de València i sembla tenir vincles amb el posseïdor del manuscrit de factura toledana que ens n'ha preservat el text; addueix arguments lingüístics per a datar, a mitjan segle xv, les cobles més antigues del *Misteri d'Elx*; remarca l'interès dels paratextos de les obres de Corella per a dibuixar el seu món de relacions literàries; avala l'autoria de sor Isabel de Villena sobre la *Vita Christi* a partir de la comparació de la *scripta* d'aquest text amb les notes autògrafes de l'abadessa; es decanta per una interpretació cultista, i no necessàriament estilística, del sintagma «valenciana prosa»; i enumera amb dades lingüístiques precises els criteris de modernització i regularització lingüística que fan els correctors de les primeres etapes de la impremta.

Per tot això i per més, cal agrair a la Universitat Jaume I que haja inclòs, entre les seues publicacions, la que sens dubte és una de les obres més sòlides i interessants del professor Antoni Ferrando; i amb una coberta i un format ben atractius.

Rafael ROCA
Universitat de València

FERRANDO FRANCÉS, Antoni (2018): *Fabra, Moll i Sanchis Guarner. La construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat*. València: Universitat de València, 403 p.¹

La transició del professor Antoni Ferrando a la condició de catedràtic emèrit de la Universitat de València va precedir immediatament la publicació de dues obres seves: *Aportacions a l'estudi del català literari medieval* i *Fabra, Moll i Sanchis Guarner. La construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat*. La primera, que l'autor dedica al seu admirat Germà Colón, representa una mena d'homenatge amb què la Fundació Germà Colón —i, per extensió, la Universitat Jaume I— reconeixen l'admirable dedicació del professor Ferrando a la filologia catalana, una activitat generosa que ha estat duta a terme tot al llarg d'una dilatada i productiva trajectòria professional. La segona obra —que ens proposem de presentar tot seguit— és un producte editorial de la Universitat de València, que ha estat compartit per les direccions

1. A punt de publicar-se aquesta recensió, acaba d'aparèixer una segona edició de l'obra ressenyada.